

STŘEDOVĚKÁ LITERATURA V EVROPĚ A ASII (hrubý nástin)

Ing. Martina Hřibová, PhD.

Středověká literatura Orientu

V době pádu římské říše na Východě přetrvává velká nepřerušovaná literární tradice starých asijských kultur. Jejich nejvýznamnějšími představiteli jsou na jihovýchodě **literatura indická**, na Předním východě **literatura perská** a na Dálném východě **literatura čínská**.

Indická literatura

Za největšího básníka staré Indie je považován **Kálidása** (konec 4. a poč. 5. stol.). Žil v době nazývané zlatým věkem indických dějin. Za vlády dynastie Guptovců byla mocnými výboji sjednocena značná část severní Indie od Paňdžábu až po Ásám a dozrály hospodářské a sociální podmínky pro vytvoření nejvyššího typu centralizované východní despotie. Rozmohl se obchod domácí i zámořský, bohatla města a rovněž královské finance rostly.

Blahobyt vládnoucích vrstev vytvářel podmínky pro rozvoj umění a podporu umělců. Z Kálidásova díla se zachovali dvě lyrické sbírky. Básníkovým světem byl svět krásných žen, ctnostných brahmánů, vzorných králů a vznešených asketů. Svět ponížených a utlačovaných mu byl vzdálen jako všem tehdejšími básníkům vzímajícího se feudalismu. Na rozdíl od mnoha ostatních není pro něho láska jen obdivem fyzické krásy žen, jejich schopnosti uspokojit svého pána a vládce-muže. Kálidása zpívá o silném citovém vztahu, který na věky svazuje milence. Vrcholem jeho tvorby je báseň ***Oblak poslem lásky***. Milenec odloučený na jeden rok od své milé posílá milostné vzkazy po dešťovém mraku. Volný námět dal básníkovi příležitost vyzpívat všechnu vroucí lásku a obdiv k rodné zemi a prostého lidského citu.

Perská literatura

Vrcholným výtvozem perského epického básnictví je hrdinský epos ***Šáh-náme***, jehož autorem je **Abúl-Qásim Mansúr Firdausí** z Túsu (934-1025). V padesáti zpěvech eposu vypravuje básník vývoj lidstva podle tehdejších perských představ. V chronologickém sledu probírá osudy národů, panovníků a bohatýrů od bájných dob až do konce dynastie sásánovské (224-625).

Šáh-Náme dal podnět ke vzniku celé řady dalších historických hrdinských eposů a pod jeho vlivem vznikaly i středověké dobrodružné romány.

Druhý typ středověké perské epiky představuje tvorba **Júsufa Nízámího** (1141-1203). Básníkově epické dílo sestává z pěti samostatných skladeb, spojených později v soubor zvaný ***Chamse*** (Pateřice). První část byla eticko-filosofická skladba ***Pokladnice tajemství***, další tři části mají obsah milostný. Příběh štěstí a tragédie krásné Šírín v skladbě ***Chusrau a Šírín*** byl inspirován básníkovou láskou. ***Lajlí a Maddžún*** je na staré folklórní téma tragické lásky. Nejhlubším a nejvášnivějším básníkovým zpěvem o lásce je skladba ***Sedm obrazů***. Příběh vladaře Alexandra, který se zamýšlí nad osudem člověka, vládce i celé lidské společnosti, uzavírá celý soubor Chamse.

Starý hrdinský epos dostával novou podobu obsahovou i uměleckou, projevoval se v něm zvýšený smysl pro osobní svět středověkých hrdinů, proměňoval se ve **středověký epos romantický**, který se souběžně vyvíjel i v evropských literaturách, zvláště románských (odtud jeho evropské pojmenování).

Čínská literatura

V 8. století vrcholí v Číně vývoj klasické lyrické poezie tvorbou celé plejády básníků tvořících v epoše dynastie Tchang (618-907). Čínské impérium prožívalo v první polovině vlády této

dynastie období největšího rozmachu. Nejznámějšími básníky byli **LI PO** a **TU FU**, byli jak současníci tak i nerozluční přátelé.

Li Po (701-762) věčný bouřlivák. Z jeho rozsáhlého díla si získaly oblibu verše o víně, přátelství, volnosti a přírodě. Vedle pijáckých a přírodních veršů psal Li Po i básně, v nichž se zamýšlel nad osudem člověka v jeho době, trpce si stěžoval na sociální nespravedlnost a sarkasticky napadal zkorumpovanou vládnoucí dynastii.

Tu Fu (712-770) Kultivovaným veršem vytvořil otřesné scény válečných hrůz, symboly tragédie lidského osudu drceného temnými silami despotie a zvěle.

Dále existovali především ve městech velmi oblíbení lidoví **vypravěči**. Později se začali dělit na historické, kriminální a např. milostné.

Středověká literatura v Evropě

Po zániku Západořímské říše zaniká římská literatura, ale latina a latinská literatura trvá dále. Latina se stala náboženským, vědeckým a mezinárodním jazykem západní Evropy .

Světový názor středověkého člověka vyrůstal pod silným vlivem křesťanství. Na něm spočívala nejen víra a tehdejší morálka, ale celé společenské myšlení a názory na umění. Hlásí se např. ve výkladu o **neměnnosti** řádu světa. S náboženstvím se silně uplatňoval i **transcendentální** prvek, který pronikal celým pojetím světa a života.

Do evropského kulturního života zasahovaly ve středověku starší vlivy dvou center: východního, **řeckého**, jehož těžiště bylo v **Byzancii**, a **římského** s jazykem latinským.

Kronikáři a sběratelé historek

Historie Franků – Řehoř Tourský (538-594)

Život Karla Velikého – Einhard (770-840), první životopis panovníka ve středověku. Vzorem byly Suetoniovy životopisy císařů

Činy Karla Velikého – Notker Koftavý (840-912)

Res gestae Saxonicae (Kronika Sasů) – **Windukind z Corveye** (klášter) (925-973) mnich šlechtického původu

Činy Oty Velikého – Roswitha von Gandersheim (935-973)

Barbarossa a jeho současníci – Otto Morena (1111-1174) správce Barbarossovy falce

Šlechtická literatura

Hrdinská literatura

Ústředním hrdinou se stává bojovník, šlechtic. Do popředí se dostává osobní statečnost, síla i moc vládce, oddanost feudálnímu pánu, ale i moudrost. Hrdinská epika je starším typem veršované epiky. Nejlépe zachovalá je ve Francii a Německu.

Francie

Typem francouzské hrdinské epiky jsou **chansons de geste** – píseň o činech. Vyprávěné příběhy se soustřeďují kolem několika událostí nebo postav a tak vznikají celé cykly. Nejznámější z nich je **cyklus královský** s ústřední postavou Karla Velikého. Sem patří i **Píseň o Rollandovi** - Rolland je velitel zadního voje vojska proti Arabům. Je zaskočen nepřáteli. Marně ho přítel Oliver přemlouvá, aby zatroubil na kouzelný roh a tím přivolal pomoc. Rolland hájí čest svého pána a hrdinně padne.

Německo

Z německých památek je nejznámější *Píseň o Niebelunzích*. Hlavní postavy jsou kralevic Siegfried a Kriemhilda, jeho manželka. Aby si získal náklonnost Kriemhildy, musí Siegfried osvědčit svou statečnost. Je však zrazen a zabit Brunhildou, svou tchýní. Druhá část skladby líčí dílo pomsty.

Píseň o Hildebrandovi

Rusko

Slovo o pluku Igorově (konec 12.stol.)- Igor a jeho tažení proti Polovcům, zajetí a útěk

Holandsko

Eineid – autor **Heinrich von Veldeke** poprvé ve středověkém smyslu zpracovává Vergiliův epos. Jeho epos představoval začátek dvorské epiky a její vzor. Obsahuje víc než 13 000 veršů.

Rytířská epika

Rytířský epos zčásti navazoval na starší hrdinskou epiku, ale vedle toho přinášel další náměty. K nejznámějším patří z antických látek příběhy Alexandra Velikého.

Obsahem rytířského eposu je oslava ideálního středověkého šlechtice a jeho ctností tj. věrnost pánu, úcta k urozené ženě, povinnost ochraňovat chudé, šíření křesťanství.

Celoevropský námět

Zvláště oblíben byl tzv. *bretonský cyklus* o osudech hrdinů z kruhu krále **Artuše**. Sem se začlenila stará keltská pověst o *Tristanovi a Izoldě* -častý námět, Tristan měl pro strýce získat Isoldu, ale nedopatřením vypili nápoj lásky a zamilovali se do sebe.

Chrétien de Troyers píše kolem 1160 svůj první artušovský román *Erec*. Následují další romány, mezi jinými *Lancelot a Yvain*.

Německo

Vedle látek antických nebo francouzských byly v duchu rytířského eposu zpracovány německými básníky i některé starší látky domácí. Vyvrcholením je *Parzival Wolframa z Eschenbachu* (1170-1220) - ministeriál z Frank, potulný pěvec.

Hartmann von Aue (1165-1215) alemanský ministeriál napsal veršované vyprávění *Der arme Heinrich* (Chudý Jindřich) a přebásnil pověst z artušovského okruhu – *Erec, Iwein*.

Španělsko

Blízko k rytířské epice mají ve středověké literatuře další typy veršovaných skladeb, obvykle kratších než rozsáhlé eposy a určených ke zpěvu. Nejznámější jsou **španělské romance**, které vznikaly asi od 14.stol. Příkladem je *Píseň o Cidovi* – Rodrigo Diaz de Bivar (zemř.1099), boj proti Maurům

Dvorská lyrika

význam v tom, že přináší světu skutečný milostný cit. Je světského původu! Spojuje hluboce lidský citový zážitek s rytířským kultem ženy. Začíná se šířit v jižní Francii v Provinci (12.st.), kde ji pěstovali zpěváci - **trubadúři** (něm. **minesängři**). Ve Francii používali vlastní jazyk **langue d`oc**.

V Německu byl významný dvorský pěvec **Walther von der Vogelweide** (1170-1230), původem patrně z Dolních Rakous, klasik mezi minesängry, autor odvážných milostných písní. Vedle šlechtných paní opěvuje i milenky z nižších vrstev.

Dvorská lyrika je tvorba písňová. Velká pozornost se věnovala právě způsobům jejího zpracování. Svědčí o tom rozmanitost žánrů, např. **Pastorela** - pastýřská milostná, **Epistola** - milostný list, **Alba** - loučení za ranního úsvitu (svítáníčko). Ze strofických útvarů oživovaných i později básníky jsou to třeba **Kancóny** nebo **Tencóny**.

Carmina burana (pojmenována podle místa „Bura sancti Benedicti“ tj. Benediktbeuren, kde byla objevena) – latinsko německé milostné písně.

Městská literatura

Rozhodující pro její osobitost byl příklon k všedním jevům. Dílo také často **kritizuje**, odhaluje problémy. Víc než v literatuře šlechtické zde vystupuje do popředí **zábavnost** a **komika**. Komický prvek často přecházel v **ironii**, **satiru**, **parodii**. Nejčastějšími šířiteli byli klerikové, studenti a žakléři (potulní herci). Vedle písní vznikaly různé veršované příběhy, anekdoty. Zvláště Francie byla na to bohatá. Zde se také objevuje oblíbený žánr – **fablel**, komická veršovaná povídka čerpající náměty ze života (13.-14.stol.). Vedle satiry se stala oblíbeným žánrem **bajka**. Bohaté byly ohlasy **Ezopových bajek**. Sloučením jednotlivých bajek vznikl **zvířecí epos**, reprezentovaný hlavně francouzským dílem o chytrém lišákovi – **Román o Renartovi** (cca 1200). Velkého ohlasu dosáhlo i **drama**, nejen náboženské, ale i světské.

Gottfried Štrasburský (1150-1210) reprezentoval nově vzniklé zámožné měšťanstvo zřejmě studovaný muž z nejlepších kruhů, napsal jediné dílo- **Tristan**.

Písemnictví v Čechách

K nejstaršímu období naší tvorby se váže *ústní lidová slovesnost* (zachovaná v písních, legendách, pověstech). Počátky literatury na našem území souvisejí s utvářením státních celků - Velkomoravské říše a později českého přemyslovského státu.

Již v **9. stol.** byla Velkomoravská říše státem kulturně a hospodářsky vyspělým. Roku **863** přicházejí na Velkou Moravu na pozvání knížete Rastislava dva bratři - věrozvěstové ze Soluně - **Konstantin** (827-869) a **Metoděj** (+885). Pomáhají upevňovat křesťanství a do bohoslužby zavádějí slovanskou řeč **staroslověňštinu** (původem makedonský dialekt z okolí Soluně). Vytvořili i slovanské písmo - **hlaholici** (později vzniklo na území Bulharska písmo jednodušší - **cyrilice**). Vytvářeli také texty. Jak k náboženským účelům, tak texty týkající se společenského života. Konstantin za svého života napsal **Proglas**, předmluvu k překladu evangelia. Jejich poslání bylo jak kulturní, tak politické (Velkomoravská říše byla tehdy vystavena nátlaku Východofranské říše). Položili základ slovanské vzdělanosti na našem území.

Rozvoj staroslověňské literatury končí brzy po smrti Metoděje. Velkomoravská říše se rozpadá, staroslověňská literatura se však ještě nějaký čas rozvíjí v jiných slovanských zemích, především v Čechách. Posledním útočištěm staroslověňštiny byl **Sázavský klášter** (založen 1032). Zde pokračovala práce překladatelská. Činnost Konstantina a Metoděje měla všeslovanský význam.

Dochovaly se i staroslověnské památky. Na území Velké Moravy vznikaly bohoslužebné texty, texty vymezující společenský život, *Proglas, Panonské legendy (Život Konstantinův a Život Metodějův)*. Vypráví podrobně o životě Konstantina a Metoděje, uvádějí úvahy na obranu slovanského jazyka. Život Konstantinův vznikl pravděpodobně na Velké Moravě, a asi Konstantin sám k jeho vzniku napomáhal. Život Metodějův byl napsán jedním z jeho žáků, ale až po Metodějově smrti. V 10. stol., po zániku Velké Moravy, se staroslověnské centrum přesunulo do Sázavského kláštera. Na vzniklé České půdě vznikly dvě staroslověnské legendy : *Život sv. Václava, Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavovi*.

10. a 11. stol. v přemyslovských Čechách je charakterizováno soupeřením literatury staroslověnské a latinské. Latina však v průběhu 11. stol. staroslověňštinu vytlačuje. Staroslověňština před svým absolutním ústupem napomohla ke vzniku a rozvoji spisovné češtiny. Svědčí o tom např. česká duchovní píseň *Hospodine, pomiluj ny* (krátká báseň zachovaná v počeštěné podobě), *Starořehořské glosy, Vídeňské glosy* (glos = poznámka na okraji, která překládala některá latinská slova - byla psána staroslověňštinou), *Svatý Václav*. Obě písně jsou nejstarší skladby složené v českém jazyce. Tehdejší čeština je pro nás zachycována pouze v glosách, později i v prepisech celých vět. Nejstarší česká věta je v zakládací listině Litoměřické kapituly. Též *Legenda o sv. Ludmile*.

Na **rozhraní 11. a 12. století** došlo k zákazu slovanské bohoslužby a s ní byla potlačována i osobitá kultura.

Od **poloviny 12. do poloviny 13. stol.** nastává vláda Přemyslovců a doba upevnování českého státu. Latina je v rukou církve a odráží své a feudální zájmy. V této době se soustřeďuje pozornost kolem legendy, dramatu a historické literatury. Psaly se nekrology (záznamy o mrtvých dobrodincích kláštera), anály (letopisy) a objevují se kroniky (autor popisuje události chronologicky). Největší význam má *Česká kronika*. Autorem **Kosmas** (1045-1125) děkan svatovítské kapituly. Je psána latinsky. Kosmas použil několika zdrojů: vyprávění starců, zprávy očitých svědků a události, které sám zažil. Tato literární památka patří nejen k vynikajícím dokumentům tehdejší doby, ale je to i nejstarší staročeská památka. Nejsou to suchá fakta, nacházejí se zde citáty, moudrosti, znalost lidského života. Jeho pokračovateli se stali **KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ** a **MNICH SÁZAVSKÝ**, ale nedosáhli již jeho úrovně.

Dramata, která se v této době psala mají náboženský charakter, např. výjevy z Bible. Tato dramata předváděli kněží nebo řeholníci avšak postupem času se náměty staly světšnějšími.

Začátky české literární tvorby jsou neumělé. Nejprve se objevují ojedinělé české glosy v latinských textech. Již z 12. stol. však pochází druhá nejstarší známá česká píseň *Svatý Václave, vévodo české země*.

Opravdová česká psaná literatura vzniká na našem území až v období rozvinutého feudalismu. Ekonomické podmínky se již vytvářejí od počátku 13. stol. Rozvoj literatury ovlivnily zejména : kolonizace pohraničí, rozvoj měst, rozkvět české šlechty, silné postavení duchovenstva, postupné pronikání zájmů měšťanstva a později i lidu. Literární tvorba je však poznamenána i národnostními rozpory (česko - německými, později česko - francouzskými) a soutěží s literaturou latinskou. Nejdůležitějšími tendencemi jsou **laicizace** (zvětšení) a **demokratizace** (zlidovění) literatury.

Ve 14. stol. bylo mimořádným činem založení pražské univerzity. Dokladem pronikání češtiny do latinských textů jsou tzv. **bohemika** (ojedinělá česká slova vepsaná do latinského textu).

Na přelomu 13. a 14. stol. se autoři zaměřují na duchovní lyriku a epiku a světskou epiku. Je to doba posledních Přemyslovců - V této době začíná mocenský i územní rozmach Českých zemí. 1212 - Zlatá bula sicilská konečně přiznává českému panovníkovi dědičný titul krále. Říše Přemysla Otakara II. sahala až k Jaderskému moři. 1306 - zavražděním krále Václava III. v Olomouci vymírá rod po meči.

Alexandreis - významné dílo světské veršované lyriky. Vypráví o osudech Alexandra Velikého podrobujícím si země. Nakonec je v Babylonu otráven. Autor je neznámý, zřejmě český šlechtic. Přizpůsobil Alexandra českým poměrům, podle latinské předlohy. Osudy Alexandra spojil s osudy českého státu. Dílo je hodnotné, živé dialogy, autor asi nesouhlasí s válčením a vykresluje důsledky války. Dílo vyznívá jako zamyšlení nad smyslem života. Je psáno **osmislabičným veršem**, který je typický pro staročeské skladby. Obsahuje **gnómy** – mravní naučení.

Dalimilova kronika - pisatel je neznámý a název je přiřazen jen náhodně. Je určena pro prostší publikum. Je to česká veršovaná skladba s historickým obsahem od počátku dějin, od potopy světa, až po vládu Jana Lucemburského. Dílo mělo demokratické rysy. Události nelze brát jako hodnověrné. Projevuje se silný, citový a vlastenecký rys. Je určeno české národnosti (není nakloněn Německu, odmítá cizí rytířské obyčeje, vysmívá se Alexandreidě). Je psána **bezrozměrným veršem** (nebyl pravidelný), blížil se hovorové řeči.

Zbraslavská kronika - klášterní kronika o událostech za vlády Václava II. Později ji Petr Žitavský rozšířil na kroniku celé země. Pokračovalo v ní několik osobností - Kanovník vyšehradský, Vincetius, opat Jarloch, ale žádný nedosáhl umění Petra Žitavského.

Vita Maior - veršovaná legenda o sv. Prokopu, **Zlatá legenda** - próza. **Ostrovská píseň**, **Kunhutina modlitba**, **Spor duše s tělem** – patří do lyriky

Ostrovská píseň

*Slovo do světa stvoření v božství schováno,
jež pro Evino zhřešení na svět posláno.
Dievče dřeve porozenie jest zvestovano,
z Davidova pokolenie Božsky vzchovano.
Ot něhože naše krščenje nazváno,
pro drahé naše spasenie Židom prodáno.
I pro naše vykúpenie na smrt prodáno,
jehož nám slavné vzkriešenie vesele dáno.*

Od poloviny 14. do poloviny 15. stol. se píše nauková literatura : správní spisy (**Ondřej z Dubé** - právnická literatura), slovníky (**Klaretův slovník**), dějepisná literatura a biografie.

Lucemburkové - Po čtyřletém období svárů o trůn nastupuje roku 1310 vládu Jan Lucemburský s manželkou Eliškou. 1316 se narodil Václav, pozdější císař Karel IV. Za jeho vlády stát všeobecně rozkvétá. 1344 je povýšeno pražské biskupství na arcibiskupství s právem korunovat českého krále. 1348 založena pražská univerzita a Nové Město. Praha se stává

největší metropolí Evropy. Karel zve do Prahy přední umělce a dává postavit nový hrad nad Vltavou důstojný císaře. Sám navrhuje plány pro stavbu Nového Města, poskytuje daňové úlevy pro měšťany, kteří by zde chtěli žít. Blízko Prahy nechává postavit hrad Karlštejn jako pokladnici pro korunovační klenoty (říšské i české). Na Karlštejně působí mistr Theodorik - tvoří výzdobu kaple sv. Kříže. Na návštěvu do Prahy si Karel pozval i italského básníka Petrarku. 1378 - Karel umírá na zápal plic.

V této době se do popředí začínají dostávat měšťané. Literatura zesvětšuje a zčešťuje. Výlučné postavení verše, nezáměr o původnost námětu (cizí prameny), zlomkovitost, anonymita autora, obtížná datace.

Karel IV - *Vita Caroli*- životopis Karla IV.; latinsky, ***Zlatá bula Karla IV***- říšský zákoník; vydán 1356 platil do zániku říše 1806. ***Majestas Carolina*** - Karlův zákoník pro Čechy - šlechta ho odmítla, Karel musel říci, že nešťastnou náhodou shořel.

Latina - latinská tvorba souvisí s univerzitou; v latině vznikají legendy a světská lyrika.

Čeština - prohlubuje se laicizace a demokratizace české literatury; měšťanstvo proniká do literatury a nastává žánrové rozrůznění (objevuje se drama, světská lyrika, umělecká próza a satira).

Autoři tohoto období mají dvojí vztah ke skutečnosti :

- 1.zachycují život s aktuálními otázkami, díla jsou jazykově přístupná širším vrstvám, je demokraticky zaměřená
- 2.zachycují exotické náměty, jsou určeny pro vzdělané části obyvatelstva, usilují o dokonalost, vytříbenost a estetické ztvárnění

Píší se také legendy :

Legenda o sv. Prokopu - je určena lidovému publiku. Je kronikářsky zpracován jeho život. Je silně vlastenecky zaměřena a autor má vztah k církevně slovanskému období českých dějin. Používá hovorový jazyk .

Život sv. Kateřiny - je psán a oblíben u vyšších společenských vrstev a vzdělaného čtenářstva. Jazyk je vybroušený a dílo má umělecké hodnoty. Prolíná se zde světská erotika s mystickou, hrůza s nádherou. Děj se odehrává v cizí vzdálené zemi a zachycuje osud královské princezny, která přijala křesťanskou víru, na křesťanství obrátila i pohanské mistry a pro stálost ve víře byla umučena.

Další legendy – ***legendy o apoštolech, o Jidášovi, o Pilátovi.***

Z vývojového hlediska byla nejdůležitější díla odrážející lidové prostředí : **středověké drama**. Staročeské dramatické básnictví je náboženského původu a sahá svými začátky do konce 12. století. Zejména v klášteře u sv. Jiří se dramatizovaly latinské texty evangelií. Tyto části zpívali kněží, ale postupem doby si brali na pomoc laiky. Výjevy původně předváděly scénu, jak se 3 Marie setkávají s andělem. Postupně se k tomu přidaly komické scény v národním jazyce, který začal mít převahu. Tak církev dramatické výstupy vykazala z kostelů na veřejná prostranství. Následně se doplňovaly o další témata a tím se i zesvětšily.

Mastičkář - zlomek velikonoční hry, do které byla vložena samostatná fraška. Napsal ji zběhlý student. Jadrná, místy obhroublá komika, hovorový jazyk, vulgarismy a germanismy. Je zde zachycena scéna z vesnického trhu zesměšňující šarlatánského prodávče zázračných mastí.

Mastičkář pro lepší prodej učiní zázrak - vzkřísí z mrtvých Izáka tím, že mu nalije na zadek kvasnice.

Hra veselé Magdaleny - zesměšňuje náboženská témata (Magdaléna je představována jako prostitutka), obsahuje lidové písně a je velice dobře zpracovaná jako divadelní hra. **O Kristovu zmrtvýchvstání** nezaujímá příliš uctivý postoj k náboženství.

Objevuje se i **satira** (= humor, výsměch, kritika; autoři si všímají rozporů a staví se na stranu zbídačených vrstev). Satira je lyrickoepická skladba z měšťáckého prostředí. Je nejpokrokovější literární tvorbou předhusitského období. Reaguje na zotřující se sociální rozpory ve společnosti, kritizuje a zesměšňuje negativní jevy.

Satiru můžeme rozdělit na světskou a náboženskou. Do světské satiry patří **Podkoní a žák**. Přesněji - žakovská staročeská satira. Je to vlastně veršovaná hádka dvou chudáků - podkoního a studenta - o přednostech svého stavu. Zjistí, že jsou na tom stejně špatně a poperou se. Autor chce čtenáře především pobavit.

Další světskou, snad nejnáročnější skladbou staročeské literatury je dílo **Tkadleček**. Je to alegorická próza určená vyšším vrstvám, je na vysoké úrovni. Jde o spor milence s Neštěstím, které mu vzalo milou, ale spor je pouze záminkou, aby autor mohl filozofovat. Tkadleček = tkadlec učeného cechu neboli spisovatel. Odkazy a citáty z děl Ovidiových, Vergiliových, Horáciových.

Dílo je protějškem německé skladby **Johanese von Saaze Oráč z Čech** (1399). Prozaické dílo vzniklé v Čechách. Používá formu sporu Oráče se Smrtí. Smrt připravila Oráče o milovanou ženu a tak Oráč hájí právo člověka na život. Smrt poukazuje na nicotnost pozemského bytí. Dále Svár vody s vínem, Spor duše s tělem, německy.

Mezi náboženskou satiru patří **Hradecký rukopis** (1370), který obsahuje tři skladby a kritizuje společenský řád a sociální nespravedlnost. První část nese název *Desatero kazanie božie*, kde se autor staví na stranu chudých a nepřímě hrozí bohatým vzpourou. Druhou částí je *Sedm satir o řemeslnících a konšelích*, ve které věnuje pozornost okrádání a šizení a autor za to hrozí peklem. Poslední, třetí, částí je *Bajka o lišce a džbánu* z níž vyplývá ponaučení, že i chytrák se může spálit.

Mezi satirické a alegorické spisovatele doby patří šlechtic **SMIL FLAŠKA Z PARDUBIC** (+1402). Napsal alegorické dílo **Nová rada**, ve kterém hájí zájmy vysoké šlechty a církve. Je to rozsáhlá skladba, která má podobu zvířecí alegorie. Mladý král - lev, zřejmě Václav IV., si při svém nastoupení na trůn zve zvířata, aby mu poradila jak vládnout. Každé si ale představuje vládu jinak. Zřejmě jde o rady šlechty, která radí svému králi.

Píseň veselé chudiny

*Jižť nám zima přišla,
slyštež, odraní!
Zle sme se přivoděli
a šatuov nenie!
Zlý vietr věje,
zlá náděje!
Sychravice jdú
jedna za druhú,
činíť nám túhu.
Pójdeme-li do krčny,
nechtie nám naliti.
Ach, kterak jest nechutno
z suché čieše píti!*

*Truchel pěšec,
lačen měsíc.
Kterai učiniti?
Sobě odtušiti,
Bohu poručiti.*

alba (svítáníčko) - typický žánr, loučení milenců ráno po společně strávené noci.

ironie - autor vyjadřuje svůj záporný vztah k problému opakem, kladem.

satira - autor ostře odmítá a odsuzuje zobrazovaný jev, který je společensky škodlivý.

V Plzni byla roku 1468 vytištěna první česká kronika - **Trojánská kronika**. Kronika **Příbika Pulkavy z Radenína, Jan z Jenštejna - O pravém šlechtictví** - traktát, vyslovuje pozoruhodné, demokratické názory, že všichni lidé jsou si rovni, latinsky.

Píše se i milostná lyrická poezie. Byly to vlastně milostné písně. Byly psány na způsob dvorské lyriky, např. svítáníčka, což bylo označení pro básně, kdy se milenci loučili za ranního svítání. Např. **Dřevo se listem odieva, Měj se dobře srděčko**, ale k nejlepším patří **Zjavišova píseň**. Dále existuje **Tajná žalost, Slovice M.**

Dřevo se listem odievá

*Dřevi se listem odievá
slavíček v keřku spievá.
Máji, žaluji tobě
a méce srdce ve mdlobě.
Zvolil jsem sobě milú,
ta tře mé srdce pilú.
Pila hřeže, ach bolí,
a tvójt' budu, kdeť sem koli.
Srděčko, divím se tobě, j
že nechceš dbáci o sobě.
Tvá radost, veselé hyne
pro tu bejez jmene.*

Závišova píseň - autor Záviš ze Zap.

Období husitské

Husitské revoluční hnutí (5. stol.) bylo důsledkem krize ve feudalismu již od vlády Karla IV., narůstají rozpory ve společnosti - revoluční výbuch. Toto období je úzce spojeno s činností mistra Jana Husa, proto je nazýváno obdobím husitským. Kritika společnosti je obsažena v nábožensko - vzdělávací literatuře a kazatelství. Možnost nápravy společnosti byla řešena na náboženském podkladě. Největší autoritou je **Bible** (přeložena do češtiny - ideologická zbraň lidu). Zájem o Bibli je podporován Husovými předchůdci.

Největší kritika společnosti byla na Oxfordské a Pařížské univerzitě, odkud ji žáci šířili do všech zemí. Jedním ze šířitelů byl **Jan Wycliff** - profesor Oxfordské univerzity, jehož názory našly u nás velký obdiv. Dokazuje, že se církev odchýlila od svého učení, a že by se měla řídit jen tím, co je psáno v Bibli.

Husitská literatura vznikla v úzkém spětí s každodenním životem a obracela se k aktuální skutečnosti. Pokračoval proces odstraňování latiny z literárního života, je dovršen proces demokratizace a počestřování literatury. Čeština proniká i do teologie a bohoslužeb. V

tvorbě se odráží smýšlení a cítění lidových mas. Mizí duchovní a rytířská epika, středověké drama, světská lyrika. Rozvily se především tyto literární směry : píseň (soubor písní, včetně slavné písně Ktož jsú boží bojovníci, se zachoval v *Jistebnickém kancionále*, *Roudnický kodex*), satira, skladby polemické (např. Hádání Kutné Hory s Prahou zachované ve sborníku *Budyšínský rukopis*), kroniky (*Husitská kronika* od **VAVŘINCE Z BŘEZOVÉ**), traktáty (učené pojednání na náboženské téma), kázání, postily. Převládá forma mluvená nad formou psanou.

Mezi nejvýznamnější Husovy předchůdce patřil zejména Konrád Waldhauser, Jan Milíč z Kroměříže, Matěj z Janova a Tomáš ze Štítného.

MATĚJ Z JANOVA (+1394) píše latinsky, a proto jeho dílo nemělo tak velký ohlas. Svě myšlenky ukládal do spisu *Pravidla Starého a Nového zákona*, který byl silně radikální.

KONRÁD WALDHAUSER (+1369) kázal německy a latinsky, obracel se k bohatým vrstvám měšťanského patriciátu a univerzitním studentům, a takto žádal nápravu shora.

JAN MILÍČ Z KROMĚŘÍŽE (+1374) kázal česky v Betlémské kapli a jeho kázání dosáhlo velkého úspěchu.

TOMÁŠ ZE ŠTÍTNÉHO (cca1331-1410) dosáhl největšího úspěchu. Zabýval se otázkami blízkými lidu. Středem jeho zájmu je drobná venkovská šlechta, která měla jeho myšlenky předávat lidu. Považoval feudální řád za neměnný a spravedlivý, a proto se jeho dílo nestalo východiskem pro husitské revoluční hnutí. Psal česky, srozumitelně, dbal na estetiku jazykového ztvárnění.

Knížky šestery o obecných věcech křesťanských - poučení o věcech pro křesťanskou praxi

Řeči besední - vykládá složitější náboženské otázky formou rozhovoru mezi otcem a dětmi

Řeči nedělní a sváteční - krátké pojednání pro nedělní a sváteční besedování

Knihy na učení křesťanského

Doba husitská (1419 - 1433)

se dělí na dvě období : období přípravy revolučních bojů - tvorba Jana Husa a období polipanské - upevnění feudální monarchie za vlády Jiřího z Poděbrad.

JAN HUS (1370 - 1415)

Narodil se v Husinci u Prachatic. Studoval na Karlově univerzitě, kde později učil a stal se rektorem. Kázal v Betlémské kapli, kde obhajoval Jana Wycliffa, kritizoval církev, a za to byl stíhán. Roku 1412 vystoupil proti kramaření s odpustky. Lidé vyšli do ulic, to se doneslo k papeži, který na Husa uvalil kletbu s interdiktem (zakázal konání církevních obřadů v Praze). Hus odmítl papeži poslušnost a musel odejít z Prahy. Odešel na Kozí hrádek, kde psal díla a kázal. Roku 1414 Zikmund vyzval Husa, aby se ospravedlnil Koncilu v Kostnici. Zde byl nařčen z kacířství. Dne 6.7. 1415 byl upálen.

Tyto sem kniežky napsal, věda, že ani chvály, ani milosti, ani úžitka tělesného od kněží lakomých i od druhých světských neobdržím ... A potká-li mě jich hanění aneb trápenie, to sem před se položil, že lépe jest pro pravdu smert' trpěti, než pro pochlebenství časnú odplatu vzieti.

1. latinské spisy

De ecclesia (O církvi) (1413)- v díle se opíral o Wycliffovo učení. Říkal, že hlavou církve není papež, ale Kristus, člověk nemusí poslouchat papeže, jestli jsou jeho učení v rozporu s Bibli.

De ortographia Bohemica (O pravopise českém) - autorství je sporné, použil rozlišovací znaménka (naass = nás). Spřežkový pravopis na diakritický.

2. české spisy

Knížky o svatokupectví (1413)- Husův nejučtější spis, kritika soudobé církve za to, že si nechá za vše platit. Závěr - neexistuje pravá církev, vládne antikrist

O šesti bludiech - názory na poměr mezi církví a životem

Výklad Viery, Desatera a Páteře (Výklad modliteb Věřím v Boha, Desatera a Otčenáše) (1413) úvahy o mravním životě, líčí zkázu mravů u duchovenstva, nezastavuje se před ničím a nikým, je kritický sám k sobě

Postila (1413)- post illa verba – po těch slovech tj.,evangelia – literární výklad některého místa evangelia zpracovaný ve formě kázání

Dcerka - určeno ženám

Husovy listy z Kostnice - vytvořil nový literární druh - list, jako promluvu a prostředek působení na čtenáře, obracel se jimi k celému národu

Ve stopách Husových šli další univerzitní mistři, např. **Jakoubek ze Stříbra** (+1429), **Jan Želivský** (+1422), **Jan Čapek** (+1429). Nejedno jejich dílo se ztratilo, zvláště projevy radikálních kazatelů, např. **Martina Húska** (+1421).

Díla z doby bojů :

Budyšínský rukopis - zachycena korunovace Zikmunda, kterého lidé ani města neuznávali za krále. Má tři části : *Žaloba koruny České, Porok koruny české, Hádání Kutné Hory s Prahou.*

Jistebnický kancionál - obsahuje proslulé písně : *Ktož jsú boží bojovníci* a *Povstaň, povstaň město pražské*. Nazván podle místa nálezu – Jistebnice u Tábora.

*Ktož jsú boží bojovníci
a zákona jeho,
prostež od Boha pomoci
a úfajte v něho,
že konečně vždycky s ním svítězíte.
Nepřátel se nelekajte,
na množstvie nehledte,
pána svého v srdce mějte,
proň a s ním bojujte
a před nepřáteli neutiekajte!*

Václav, Havel a Tábor – rozsáhlá protihusitská báseň, k hádce Václavova (katolík) a Tábora (husita) se přidá ještě Havel (Vrtoch), který představuje kolísající obyvatele.

K významným autorům historických děl této doby patří **VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ** (1370-1436), jež napsal *Píseň o vítězství u Domažlic* (1431)- latinská rozsáhlá píseň o vítězství, a *Husitskou kroniku* - latinsky zpracovává události z let 1414-1421.

Polipanské období (1434-cca 1471)

Píše se **polemická literatura**, která hájí zbytky revolučních vymožeností, zachycuje rozpory mezi husitstvím a katolictvím. V popředí stojí měšťanstvo. Roku 1452 je vynalezen **knihtisk**.

PETR CHELČICKÝ (1390 - 1460)

Vzdělával se sám, zejména četbou a překlady.

O boji duchovním (1421)- traktát, ve kterém odmítá všechen boj. Připouští pouze boj proti Dáblu.

O trojím lidu (1425)- namířeno proti rozdělení lidí do třech stavů

Postila (1441)- úvahy psané formou kázání, která jdou podle duchovních svátků. Protiklady společnosti píše ostřeji než Hus

Siet' viery pravé - nejlepší, křesťané v síti křesťanství, panovník a papež síť trhají

Myšlenky Petra Chelčického vedly k založení **JEDNOTY BRATRSKÉ**, jejíž členové vycházeli zprvu z nejubožejších vrstev a nejvíce respektovali přikázání Nezapomeš! První čeští bratři odmítali každou učenost, později však jednota otevřela dveře i vzdělavcům. Posledním biskupem jednoty bratrské byl Jan Ámos Komenský.

Další spisovatelé té doby byli např. kališnický kněz **Jan Rokycan** (1397-1471), **Václav Koranda mladší** (1424-1519). Oba zanechali řadu děl psaných latinsky i česky. Mezi světské autory patří **Ctibor Tovačovský z Cimburka** (1437-1494). Napsal rozsáhlé ***Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jejich*** (1467).

Deník – cestopis od **Václava Šaška z Bířkova** o cestě Lva z Rožmitálu po západní a jižní Evropě

Dialog (1469)- autor **Jan z Rabštejna** (+1473), politický projev katolického hodnostáře. Pozoruhodný je pro autorův postoj, který staví zájem státu nad náboženské diference.

Humanismus a renesance - počátek

renesance - z francouzštiny, znovuzrození, znovunarození

humanismus - z latiny, lidský: vyjadřuje nový ideál vzdělávání, na místo poznání Boha staví poznání člověka

Husitské revoluční hnutí zahájilo koncem 14. století kulturní hnutí, které trvalo až do počátku 17. století. Nejprve v Itálii a později v celé Evropě. Nazývalo se **renesance**. Renesance byla výsledkem odstraňování feudalismu a přechodu ke kapitalismu. Renesanční cítění je provázáno v oblasti filozofie a literatury výraznými změnami: odklonem od středověkého pojetí světa jako slzavého údolí a života jako přípravy na posmrtný život, pozorností k přírodě a k člověku, proměnou mužova vztahu k ženě, v literatuře pak odklonem od dobrodružné rytířské tematiky. Dále usiluje o radostnější a veselejší život na Zemi, o světskou kulturu a vymanění kultury z vlivu církve. Renesance se opírá o antiku a první průkopníci se nazývají humanisté.

Humanismus staví do popředí zájem člověka, orientuje se na plně prožitý pozemský život. Objevuje se i nové pojetí vzdělání: náboženství - poznávání boha

humanismus - poznávání člověka

Opora humanismu byla v antice, poněvadž v antice byl občan plnoprávným účastníkem veřejného života. V tomto období dochází k rozmachu přírodních věd, jsou uskutečněny zámořské plavby = zeměpisné objevy, objevy v astronomii (Koperník, Galileo Galilei - heliocentrický názor na svět otřásl autoritou církve). Humanismus usiluje o samostatnost národů a rozvoj literatury v národních jazycích. Roku 1452 je vynalezen **knihtisk Johannesem Gutenbergem**, který napomohl šíření humanismu. Knihy vytištěné do roku 1500 - **inkunábule**.

Předchůdci renesančního cítění

Renesanční cítění se rodí v Itálii a je provázáno v oblasti filozofie i literatury výraznými změnami viz. obecná charakteristika.

Thomas More

ENG

(1478-1535) snil o nově objevené **Utopii** kde vládl v podstatě komunismus.

Dante Alighieri

ITA

(1266-1321) je prvním představitelem literatury, ve které líčí nové, renesanční myšlenky. Za svůj protipapežský postoj byl vypovězen do vyhnanství. Osudově poznamenala Dantovu tvorbu láska k Beatrici. Všechny životní zkušenosti se promítly jako vlivy do nejvýznamnějšího Dantova díla - duchovního eposu **Božská komedie**.

Vyjádřil v ní problémy středověkého člověka, ale přejal i některé rysy novodobého člověka. Epos má tři části - Peklo, Očistec a Ráj. Její námět, putování těmito třemi záhadnými říšiemi, přejal z alegoricko-mravoučné náboženské středověké tradice.

Hlavního hrdinu, samotného autora, který zabloudí v lese, ohrožuje Smyslnost, Pýcha a Bohatství.

Peklem a Očistcem provádí Danta Vergilius. Rájem pak Beatrice, která je pro Danta ženou, andělem a symbolem dokonalosti.

Báseň obsahuje 100 zpěvů - úvodní zpěv + 3 části po 33 zpěvech, přičemž první zpěv Pekla je nejdokonalejší. Epos se skládá z **tercin** (tříveršové strofy). K nejsilnějším motivům patří básníkova láska k Florencii. V díle zobrazuje problém celého světa (bohové, světci, démoni).

Dílo je založeno na dvojakosti (tělo, duše).

Překročil svůj stín a význam sahá k novověku. Myšlenkou bylo proniknout k zásadám nadpozemského života.

Francesco Petrarca

ITA

(1304-1374) Žil stejně jako Dante Alighieri ve vyhnanství a společná jim byla i láska k Itálii a touha po jejím sjednocení. Životně rozhodující bylo pro básníka setkání se ženou, kterou oslavil ve svém díle pod jménem Laura, která nebyla zbožštělá jako u Danteho. Na několik století se stal vzorem pro evropskou lyriku usilující o vyjádření konkrétních osobních zážitků. Měl přímé styky s naší zemí. Dopisoval si i s Karlem IV., kterého vyzval k většímu zájmu o italskou politiku.

Milostnou poezii sepsal do **Zpěvníku**. Je to vlastně sbírka **sonetů** (= znělek - báseň o 14 verších, 2 sloky po 4 verších - kvarteta - a 2 sloky po 3 verších - terceta, u nás psali znělkou např. Kollár, Vrchlický, Machar, Nezval).

Má Itálie! – protest proti bratrovražedným válkám, výzvou k míru a k sjednocení Itálie

Giovanni Boccaccio

ITA

(1313-375) Je považován za zakladatele renesanční **novely** (novinka – epický žánr menšího rozsahu). Světově proslulým a dodnes vydávaným se stal jeho **Dekameron** (1348-1353). Dekameron je rozsáhlým prozaickým dílem, které obsahuje jednu rámcovou a dále desetkrát deset novel. Zachycuje vyprávění sedmi urozených žen a tří šlechticů, kteří za velké morové epidemie opustili město a ve venkovském sídle, uzavřeni před vnějším světem, si krátili čas vyprávěním - nejčastěji milostných příběhů.

Je autorem prvního **Dantova životopisu**.

Ludovico Aristoso

ITA

(1474-1533) autor vrcholného italského renesančního eposu **Zuřivý Rolland** (1516).

Niccolo Machiavelli

ITA

(1469-1527) napsal historicko-politický spis **Kníže** (1513)- sjednotit Itálii by mohla pouze pevná ruka jediného vládce.

Francois Villon

FRA

(1431-1463) Vlastním jménem Francois de Montcorbier. Vytvořil jedno z nejpozoruhodnějších děl pozdního středověku. Byla to zejména básnická **Závěť { Velký testament }** (1461) a **Odkaz { Malý testament }** (1456). Zde vyjádřil tíhu doby v níž se zřítily staré jistoty a nové ještě nejsou vytvořeny. Je největším představitelem **francouzské balady** – též Villonova balada, má tři delší zpěvy a dopěv zvaný poslání { u nás např. Vrchlický, Nezval, Werich, Voskovec }. Přes poplatnost středověku ho považujeme za prvního moderního evropského básníka.

Je též autorem **Balady o oběšencích**.

Literatura

[1] Česká literatura a kulturní proudy evropské, K. Krejčí, Praha, 1975

[2] Kroniky mluví, český středověk ve vyprávění současníků, O. Dorazil, Praha. 1946

[3] Česká středověká lyrika. J. Lehár, Praha, 1990

[4] Kouzelné zrcadlo literatury, J. Blažke, Brno, 1998